

ԵՐԻՐԱՊԷ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 5.

1859

Բ. ՀԱՏՈՐ

ԳՈՆՐԱՏ ԿԱՅՄՐԱՐ

Ը.

Զարմանալի տղան:

Յղան, զոր վէնտէլա տիկինն իր հանդուցեալ հօրն առնուամբը Հենրիկոս անուանեց, շուտով մեծցաւ եւ գեղեցիկ, առողջ, զօրաւոր պատանի մ'եղաւ, իր վառվռուն աչքերուն վրայ մաքուր բարեսրտութիւն մը կը ծիծաղէր:

Արդէն ան հասակին մէջ ամէն բան իրեն չնչին կ'երեւար, ժրաշան գործերովն ամէն բան կը սորվէր, ամէն բան գլուխ կը հանէր:

Վէնտէլա տիկինը իմաստուն պարտիզպանի մը պէս՝ որ խիստ տաքի չդիմանալու տունները մեծ հոգացողութեամբ բարեխառն կողմերը կը փոխադրէ, այսպէս ինքն ալ իր սիրելի զաւակն ան ծաղիկ հասակին մէջ շատ անգամ նոյն իսկ կամօք խիստ փորձերէ կ'անցընէր: Շատ անգամ մարմինը նուաճելու աշխատութիւններ առջին կը դնէր, եւ անոր ջղերն աս եղանակաւ ամէն դժնդակաց ենթակայ կ'ընէր. բայց ուրիշ կողմանէ ալ աշխատութիւնները քաղցրացընելու միջոցներն ալ չէր պակսեցընէր: Տղուն հետ աս եղանակաւ վարուիլը, զինքը շրջահայեաց, վերջը մտածող, ամէն բանէն օգուտ քաղող պատանի մ'ըրաւ, այնպէս որ նոյն իսկ հասուն մարդիկ Հենրիկոսին գործոցն ու վարմանը վրայ կը զարմանային: Հենրիկոս ուրիշներուն նմանելու ջանքէն մղեալ, եւ չար օրինակներէն փախչելով, իրեն հաւասարակիցներու հետ հասակաւորի վարմունք կը ցուցընէր, եւ աս եղանակաւ այնպէս ինքզինքը յարգել կու տար որ Հելմոնս դուքսն ու իր զննակիցները, երեսելի գործքի մը ձեռք չզարկած՝ նախապատրաստութեան ատենը տղան ալ կը կանչէին. անոր անխաբելի յառաջատեսութեանը սիրով կը հետեւէին, որովհետեւ աղէկ համոզուած էին որ աս տհաս մարդուն դատաստանացը վրայ կրնային ապահով ըլլալ:

Իշխահայտի Գտեալ տղուն պատմութիւնները վերջապէս Կիզլա կայսրուհւոյն ականջն հասաւ, եւ որովհետեւ կայսրուհին աս զարմանալի տղան տեսնելու բաղձանք ցուցուց, Հենրիկոս յանկարծ արքունիք փոխադրուեցաւ:

Հենրիկոս արքունիք եկաւ, Կիզլա զինքը տեսնելով համոզուեցաւ որ ժողովրդեան բերանը պարտած լուրերու մէջ ճշմարիտն ալ կը գտնուի եղեր: Գտելոյն անպարծենկոտ խոհեմութիւնը՝ իր սրտին ազնուականութեանը համար վիշտներէն աւելի աղէկ կը խօսէր, եւ Կիզլա ապահովապէս կը յուսար որ ատենօք Հենրիկոս գնդոյ մը գլուխն անցնելով օգնութեան կարօտ տկարաց պաշտպան, եւ երջանկութիւն աւրող անձնասիրաց գլուխը զարնող քաջ մէկը կըրնայ ըլլալ: Իմաստուն եւ առաքինի տիկինը համուզուած էր որ տղուն միտքն աւելի կերպաւորելու եւ իր դրած վախճանին հասցնելու համար՝ պէտք էր որ առջին հին բանաստեղծից եւ պատմագրաց գրքերը դնէր, եւ ասով Հենրիկոս նորէն Իշխահայտ դարձած ատեն՝ աս գրոց մէջ իրեն հարկաւոր բաները ցլադ սորված եւ աս ծանօթութիւններով հարստացած էր:

Վէլ Հենրիկոսին վրան այնպիսի զարմանալի բաներ նշմարելի կ'ըլլային, զոր կարճատեսութիւն մը՝ պատահմունք կոչել սովոր է. արդէն մտացը մէջ այնպիսի սերմեր ցանուած էին որոնք երթալով պիտի աճէին եւ անտառներ ձեւացնելով՝ իրենց արմատներով երկիրներ իրարու հետ պիտի միացընէին եւ իրենց հովանւոյն տակն՝ աղբեր պիտի պահէին: Իր մտածելու եւ քննելու արթուն միտքը՝ հին ատենուան այնչափ օգտակար գործքերը՝ նոր ատենուան սովորութեանց փոշուով ծածկող, եւ այնչափ ագարակներու կորուստ սպառնացող մարախի ամպ մը մղող հովն ուստի գալը արդէն իրեն կը ցուցընէր: Հենրիկոս ամէն կարօտելոց առանց հպարտութեան օգնութեան կը հասնէր, որովհետեւ իր ուսումն իրեն առ համուզումը տուած էր որ մարդկային կենաց ասպարիզին մէջ ապրողն մը առջի գործքն աս պիտի ըլլայ, եւ թէ ընկերին օգնողը, նոյն իսկ իր անձին օգնած կ'ըլլայ: Հենրիկոս աս խորհրդոց մէջ ընկղմած ըլլալով, այսպիսի ծառայութեան եւ ոչ մէկ հատն իրեն նախատական կը համարէր, բաւական որ կարող ըլլար

մէկու մը օգնութեան հասնիլ, հոն կը գտնուէր. սըր-տին մէջ ոխ պահել չունէր, որովհետեւ աղնուական սրտի մ'արժանի բան չէր սեպեր:

Վիզլէյին ընտիր խօսքն «Բարիք ընելն բարիք կը բերէ», եւ Վերպերկային, զոր տղան միայն իբր դայեակ կը ճանչնար, սովորաբար շատ անգամ կըր-կնած առականոր խօսքը «Բարիք ընելն արդարութեան կը մօտեցնէ», երիտասարդն իրեն դործոցը կանոն ըրած էր: Կարօտելոց կամաւ ձեռքը կ'երկնցընէր, եւ հասարակաց բարւոյն համար ամէն բան, նոյն իսկ իր անձը կը զոհէր:

Հենրիկոս՝ ճշմարիտն ու բարին քննելու եւ ի գործ դնելու սիրովը՝ նոյն իսկ մարմնովն ալ ճարպիկ ու զօրաւոր եղաւ. առանց որոց՝ նոյն ապականեալ ժա-մանակը՝ նոյն իսկ զօրաւոր եւ պատերազմասէր մարդ-կան կամացը ոչ յարգութիւն կը տրուէր եւ ոչ ալ կը հնազանդուէր: Վայրենի ձիու մը վրան աշտանա-կած ատեն, ինքն ու երիվարը՝ հին առասպելաց մէջ յիշուած յուշկապարկին պէս՝ երկուքը մէկ էակ կը կարծուէին: Ինք իբր մարտիկ կրնար իր փորձառու բաղկացը վստահելով որպիսի եւ իցէ հզօրի մը դէմ ելլել. իբր հանձարեղ խաբեբայ թշնամոյ մը դէմ, իբր սուսերամարտ իր ճարպկութեամբն իրմէ շատ աւելի վարժերը գետին կը պառկեցնէր, իբր լողացող՝ կարծես թէ ջրոյն՝ միայն ձկանց տարրը ըլլալը սուտ հանել կ'ուզէր, իսկ իբր պատերազմող ամէն ատեն դափնիներ կը ժողովէր: Ուրիշներուն տուած խոր-հուրդը մինչեւ որ հասուն խորհրդով չէր կշռեր կամ չէր փորձեր ի գործ չէր դնէր: Իրեն դէմ խօ-սողը թէ եւ անիրաւ ըլլար մտիկ կ'ընէր եւ հանգար-տութեամբ անոր քաբէլած անունը կու տար, բայց պնդիսի մէկու մը որ զինքը յանգանութեամբ կը նախատէր եւ իրեն դէմ կ'ելլէր, մարտ կը հրատա-րակէր եւ յաջողութեամբ խնդրոյն վերջ կու տար:

Ըստ ասպետական պատանին ինչ որ կը համարէր որ կարող չէ ընել՝ չէր ծածկեր, բայց իր վրան ըն-դունած գործքի մը համար ալ շատ գործակից չէր ուղեր: Օր մը Հելմոնտ դքսին՝ որ իրեն աս նկատմամբ հարցում կ'ընէր, պատասխանեց. «Առջեւէս դացող բազմութիւնը կրնայ թշնամիս դանել եւ ինծի իմա-ցընել, քովէս դացող բազմութիւնը՝ կրնայ իմ վըս-տահութիւնս վաստակիլ, իսկ ետեւէս եկող բազմու-թիւն մը ճամբաս զօրաց ճամբայ կ'ընեն, եւ իմ օգուտ ընելու կարողութենէս աւելի փեսա կ'ընեն»:

Իր՝ ըստ մասին Հելմոնտ դքսէն, ըստ մասին խոհեմ Վէնտէլայէն, ըստ մասին իբր դայեակ ճանչ-ցած Վերպերկայէն բայց ըստ մեծի մասին Վիզլէյէն ընդունած սքանչելի կրթութեան պտուղներովը վատ անձանց պէս ամենեւին ցոյց չէր ընէր, այլ վարպե-տական եղանակաւ մը կը գործադրէր: Հենրիկոս իբր զարմանալի տղայ մը ամէն կողմ անուն հանեց:

Վիզլէյ աիկինն որ մայրական բարեհաճութեամբ աս Էկիսհայմի Գտեալն երբեմն հեռուէն երբեմն մօտէն կը դիտէր, երբոր համոզուեցաւ թէ տղան

յաջողակութենէ յաջողակութիւն կ'ընթանայ եւ միշտ ի կատարելութիւն կը դիմէ, եւ թէ պատերազ-մի եւ թէ յաղթութեան մէջ իր նախանձոտները գերազանցելով իր ետեւը կը թողու, զինքն իր անձ-նական եւ աղնուական պահապանաց կարգին մէջ խո-թեց, եւ իրեն քանի մը գործքեր յանձնեց որոնք միայն տարեւոր մարդու մը գործքեր էին: Հիմայ Հենրիկոս ալ փառաց ճամբու մէջ մտած էր, եւ Ռո-պերթին ընկերութեամբ տնէն կայսերական պալատը քաշուած ատենն ամէնքն ալ կը սգային: Վէնտէլայ, Հելմոնտ դուքսը եւ Վերպերկա զինքը գրկելով ու-րախութեան եւ ցաւոց արցունք կը թափէին, իր բախտը մտածած ատեննին կ'ուրախանային, բայց իրենցմէ բաժնուիլն ալ իրենց մեծ ցաւ էր. իրենց մխիթարութիւնը միայն ան էր որ Վիզլէյին ասպե-տական թիկնապահը երազընթաց ձիով իրենց շատ անգամ այցելութեան պիտի ելլէր, եւ իրենց խնա-մոտ հոգն ու սէրը պիտի չմոռնար:

Հենրիկոս՝ դքսոյն, դքսուհւոյն եւ իր սիրելի դայեկին ձեռքը պագաւ, բայց իր սրտոտութիւնը զարմանալի եղանակաւ մը լքանելու կը սկսէր: Վերպերկային կարմիր ներկած աչուքները կը տես-նէր, եւ անով՝ անոր սրտէն անցած ցաւն ու տրե-րութիւնը իբրեւ պատուհաններէ հոգւոյն նայելով կը նշմարէր. աս տեսնելով նորէն անոր կրծոցը վրան ինկաւ՝ ուր իբր ստեղծայ մանուկ շատ անգամ հանդ-չած էր, եւ բարձրաձայն կու լար: Անոր համբոյրն ու օրհնութիւնը սրտին մէջ իբր մայրական համբոյր ու օրհնութիւն կը դգար:

Վերպերկային չէ թէ վիճակը զոր ոչ որ դի-տէր, չէ թէ իր դժբաղդութիւնը զոր նոյն իսկ ինք մոռցած էր, այլ կ'երեւար որ մաքուր միտքն ու սըր-տին բարութիւնը զինքը Վէնտէլային բարեկամ եւ բոլոր Էկիսհայմի բնակչացը սիրելի եւ պատուական ըրած էին: Ըստ մասին աս միմամբ եւ ըստ մասին ալ համարելով որ իր ամուսինը վախճանած ըլլայ՝ Վերպերկա Էկիսհայմ մնաց. ինք իր որդին Ռոպերթին յանձնեց որ հիմայ զօրաւոր մարդ մ'եղած էր եւ զինքն ամէն եղանակաւ երգունցուց որ իր որդւոյն վրան իրեն կարելի եղածին չափ ստեղծ լուր բերէ:

Էկիսհայմին բնակիչները՝ Հենրիկոսին համար ամէն օր աղօթած ատեննին՝ Ֆիխթէնշթայն՝ պալատին մէջ Հենրիկոսին նկատմամբ ան էր, ինչ որ Հելմոնտ Էկիսհայմի մէջ էր. որովհետեւ աս քաջ մարդը Նա-խախնամութեան գործոցը ընթացակից ըլլալու կը ջանար, որ զինքը աս տղան աղատելու կոչած էր: Արդէն Ֆիխթէնշթայն լսելով որ Հելմոնտ ու Վէն-տէլայ աս տղան սիրով ընդունեն եւ խիստ ուրախա-ցած էր, եւ ետքէն աս զարմանալի տղուն պատմու-թիւնները լսելով սիրտը կը ծիծաղէր, եւ երբոր ան ալ լսեց որ Վիզլէյ կայսրուհին իրեն մայրական սէր կը ցուցնէ եւ անոր ասպետութեան ու դիտու-թեան մէջ ծաղկելուն փոյթ կը տանի, աս գործքիս մէջ Նախախնամութեան մատը կը տեսնէր. բայց աս

ասպետական պատանւոյն հիմայ՝ կայսերական թիկնապահաց մէջ մտնելը տեսնելով, իբր Մէնգոր մ'անոր մերձեցաւ, որովհետեւ աղէկ գիտէր որ արքունեաց յատակը հոգւոյն առողջութեանը աւելի փնասակար է քան թէ անտառի մը խոնաւ գետինը մարմնոյն:

Հենրիկոս մինչեւ հիմայ թէ եւ Կերպերկայէն զատ ուրիշի մը համակրութիւն չէր ստացած, բայց յանկարծ Ֆիլիթէնշթայնին հետ անանկ կապուեցաւ որ նոյն իսկ ինք կը զարմանար եւ առանց անոր խորհուրդն հարցնելու բան չէր գործեր եւ բանի մը ձեռք չէր զարներ:

Հենրիկոսին արքունեաց մէջ գտնուելու սկսելէն քանի մ'ամիս անցնելէն ետքը Ռոպերթ օր մը դէպ ի Եկիսայմ վազեց, հոն ամէնքն ալ Ռոպերթին բոլորաթիւր ժողովեցան եւ բան մը լսելու կը բաղձային: Ռոպերթ պատմելու շատ բան ունէր բայց ղուստի սկսելէն եւ ղուր դադրելէն չէր գիտեր. եւ երբոր իրեն բիւր հարցումներ ընողները տեսնելով որ աս եղանակաւ բան մը լսելիք չունին՝ լռեցին, Ռոպերթ ամէն բան պատմեց թէ ինչպէս Հենրիկոս արքունեաց մէջ կը սիրուի, 'եւ թէ օր քան զօր Կիզլա կայսրուհւոյն հաճելի կ'ըլլայ: "Իրիկուն եղած ատեն", կ'ըսէր պատմողը "Երբ պալատան ջահերը կը վառուին, Հենրիկոս աղնուական ծառաներէն մէկուն ձեռքը կանչուելով, թեւին տակը գիրք մ'առած Կիզլային խուցը կ'երթայ, եւ որովհետեւ աղէկ ու կարգաւորեալ կը կարդայ, կայսրուհին իր գոտերը հետ բանած ատենը, որպէս զի ժամանակը կարճեցընէ, հրաման կու տայ իրեն որ բարձր ձայնիւ կարդայ: Տիկինն անոր աղէկ առողջանութեան եւ հարցուած ատեն տուած կարգաւորեալ պատասխաններուն ու մեկնութեանցը վրայ շատ կը հաճի. վերջապէս արքունեաց մէջ միայն անոր վրան կը խօսուի. եւ ուր որ գովեստի խօսք մը կը խօսուի կրնայ մարդ ապահով ըլլալ որ խօսքն Եկիսայմի Գտեալին վրան է: Ազնէս ալ Հենրիկոսին վրայ մեծ սէր կը ցուցընէ, երկուքն ալ իրար փոփոխ կը յարգեն եւ կը սիրեն: Կայսրուհին աս բանս հաշտ աչօք կը տեսնէ, եւ առ հասարակ արքունեաց մէջ արքունականաց իրարու ահանջէն վար խօսածներն ալ աս է եւ ամէնքը կը համարին թէ օր մը Հենրիկոս կայսեր փեսան պիտի ըլլայ":

Թ. Վիթթեքիւտ:

Սովորաբար Ռոպերթին Եկիսայմ երթալու համար բռնած ուղիղ ճամբուն վրան տեղ մը կար ուր հարկ էր որ ճախնային տեղէ մ'անցնէր, որուն մէջ միանգամայն վտանգաւոր կողմեր ալ պակաս չէին: Միայն ցորեկ ատեն՝ երբ ամէն բան պայծառ կը տեսնուէր, երբ որ կողմը ձախէն որ կողմը աջէն զարնուելէն կը գիացուէր, հնարաւոր կ'ըլլար աս ամայի տեղերէն անցնիլ, իսկ գիշեր ատեն միայն մուրեկով նոյն կողմերն ինկողները կամ փախտականներն անցընելու կը ստիպուէին: Շատերն արդէն աս ճախճա-

խուտ տեղերն, իրենց անմոռութիւնը կամ յանդերձութիւնն ըսեմ՝ կեանքերին կորսնցընելով ճանչցան: Այլ թէքինտ անուամբ բարեպաշտ անձ մը այսչափ անթիւ դժբախտութիւնները տեսնելով, եւ կարօտելոց օգնութեան հասնիլ բաղձալով, հոն բլրան մը տակ հիւղ մը շինեց: Աս բլուրը ճախնոյն մօտերը կը վերջանար: Այլ թէքինտ գիշերները պահպանութիւն կ'ընէր, եւ մթնցածին պէս դուրսը լոյս մը կը վառէր որ մուրեկները նոյն լոյսը տեսնելով իմանան թէ մօտ տեղ մ'իրենց փրկութեան յոյս կայ:

Մերձեցած գիշերը մարելու մօտ եղած օրուան լուսոյն վերջի ճառագայթները ծածկած ատեն, աս փրկութեան լոյսն իր ճառագայթները մինչեւ ճախնին մէկալ կողմը կը հասցնէր: Ռոպերթ Ֆրայտանք բլուրոյն անտառներուն մէջէն դուրս ելլելով, եւ աս լոյսը տեսնելով միտքը դրաւ որ ինք իրեն սիրտ ընելով աս ճախնին մէջէն ձիավարէ: Ռոպերթ արդէն ուրիշ անգամ աս տեղէն անցնելով Եկիսայմ գացած էր: Քաջութեամբ եւ միանգամայն զգուշութեամբ մը մէջ մտաւ, իր խորհուրդները ձիուն ամէն մէկ քայլ առնելով՝ սխալ կողմ մը կոխելու եւ սուղանելու պարագաներով զբաղած էին: Իր կենացը համար մեծ հոգ կը տանէր, գլխաւորաբար որպէս զի Հենրիկոսին եւ Կերպերկային կարելի օգնութիւնն ընէ. որովհետեւ կը մտածէր որ ատեն մը պիտի զարնէ ան ժամն որուն մէջ ինքն ալ անոնցմէ սպասելու յոյս մը պիտի ունենայ: Երբ գիշերանց ձիավարելու ատեն՝ այսպիսի խորհուրդներ Ռոպերթին զգածմունքը կը դրաւէին, երբոր անցեալն իր գեղեցիկ եւ սգալի պատկերներով իր աչաց առջին կու գար, իսկզբան այսպիսի վտանգաւոր տեղէն անցած ատեն մեծ մտադրութիւն կ'ընէր, բայց վերջէն աս խորհուրդներու զբաղելով, ասոնք իր ուշադրութիւնը կը նուազընէին: Հոխֆուրդ կոմսն աչաց առջին կու գար, որ այնպէս զարմանալի եղանակաւ մ'աներեւոյթ եղած էր, եւ որուն վրան՝ կորուսեալ Հենրիկոսը փնտռելու ելլելէն եւ անտառաց մէջ թափառելու սկսելէն ետքն ամենեւին լուր մ'առած չունէր. "Ո՛ւր կրնայ եղած ըլլալ", կ'ըսէր ինք իրեն "ան քաջ եւ աղնուական ասպետը. եւ աչքը վեր վերցուցած դէպ ի լուսին կը նայէր՝ որուն արծաթի ճառագայթները ճախնին վրայէն կը ցոլանային, եւ աս դրից մէջ աչքէն քանի մը կաթիլ երեսներէն վար կը վազէին, եւ անցելոյն յիշատակներն անգամներն կը գողացընէին: Այսպէս արթնութեան երազով մը լուսնոյ լուսոյ մէջ ձիավարելով, եւ անցեալը մտածած ատենը ներկայ վտանգը մոռնալով, ինք զինքը ձիուն ձեռքն յանձնած էր որ թէ հեծեալն ու թէ զինքը նոյն տեղէն անցընէ. բայց յանկարծ սարսափէ յառաջ եկած "Օգնեցէք, փրկեցէք", աղաղակաւ մը, մինչեւ ձիուն թամբը ճախնի մէջ սուղաւ:

"Աստուծոյ (բնական) թուիր բռնէ հաստատուն կեցիք, գոչեց ձայն մը մթան մէջ եւ հեռուէն: Ռոպերթ մարդու մը մօտաւորութենէն քա-

ջալերուելով, առանց որոյ ճախնին մէջ անհետ պիտի կորնչէր, նորէն կրցածին չափ պոռաց «Ո՛չ ձախ կըրնամ շարժիլ եւ ո՛չ ալ աջ, ձիովս մէկտեղ ճախնի մէջ միտուած եմ. ժամանակը չանցած օգնեցէք, փրկեցէք»:

«Մինչեւ որ գամ հանդարտ կեցիր մի՛ շարժիր»:

Արագոտն մարդ մը, ձեռքը գոց կանթեղով Վիթթէքինտին անակին բլրէն վար կ'աճապարէր, եւ շատ անգամ կը կրկնէր. «Հանդարտ կեցիր Ռո՛պէրթ Գրայտանք, հիմայ կը հասնիմ»:

Ռոպէրթ, մարդուն ըսածն ըրաւ եւ ձիուն վրան նստած անշարժ կը սպասէր, ձին ալ կարծես թէ օգնութեան ձայնը լսած եւ հասկցած ըլլալով անշարժ կը կենար. միայն կրցածին չափ դուրսը ջրէն դուրս կը հանէր: Գիշեր ատեն, զիս ձայնէս ճանչցողն ո՛վ կրնայ ըլլալ, կը մտածէր Ռոպէրթ, ինք աս առեղծուածը դեռ չլուծած՝ աճապարող մարդն եկաւ հասաւ, կանթեղը գետինը դնելով, ի սկզբան Ռոպէրթը ձիուն վրայէն վար առնելով ճախնէն դուրս հանեց ետքը ձին ալ կրցաւ աղատել:

Անծանօթը՝ հեծեալն ու երիվարը հաստատուն երկրի վրան բերելէն եւ զարհուրելի մահուանէ աղատելէն ետքը, կանթեղը Ռոպէրթին երեսը մօտեցուց եւ ուրախութենէ տատանեալ ձայնով մը գոչեց, «Այ՛ դուն ես, փոխուած . . . չէ. փոխուած ալ չես. դուն ես»:

«Ո՛վ պիտ'որ ըլլամ», հարցուց Ռոպէրթ «Թէ որ ան եմ զոր դուն կը կարծես»: Բայց Ռոպէրթ հազիւ թէ աս խօսքերը զուցեց, զինքը փրկողին հեղուկ ձայնը յանկարծ իր վրան յիշատակներ եւ զգածմունքներ վարժեց. զարմացմանէն եւ ապշուածէն կը դողար, եւ կը տարակուսէր ալ որ Երկինք այնչափ շնորհաց վրան իրեն ամա ալ կ'աւելցնէր: Յանկարծ իր դիմացը կեցողին ձեռքէն կանթեղն յափշտակեց եւ անոր երեսը մօտեցնելով, հիմայ ալ իրօք զՀոսֆուրդ դուքսը ճանչցաւ եւ «Հայր, հայր իմ», գոչելով անոր կրծոցը վրան ինկաւ: Քիչ մ'ատեն աս դրից մէջ կենալով, վերջապէս գլուխը վերցուց եւ դքսին՝ որ իրենները մեռած կը համարէր, յայտնեց որ ողջ եւ աղէկ վիճակի մէջ են:

Հոբբոլտոս այսպիսի անյուսալի երջանկութեան առաւելութենէ կէս մը գինովցած ըլլալով, ալ ուրիշ հարցում չըրաւ. ետքը նորէն իրար գրկելով սկսան բլրէն վեր ելլել: Հոս Վիթթէքինտ ծերունին ասոնց կը սպասէր, եղած դէպքին վրան ուրախացած իր արծաթի պէս սպիտակ եւ նահապետական մօրուքը ձեռքն առած կը շոյէր, եւ անոնց հասնելուն կը փափաքէր:

Նոքր Ռոպէրթ յոգնած ձին քաշելով մէկալէն յառաջ տնակն հասաւ, Վիթթէքինտ զինքը լուսնոյ լուսոյն դարձնելով, զարմացմամբ գոչեց. «Դուն ո՛վ ես, որ քեզմով մուկնի մը բերանը բացուեցաւ, եւ կենդանի մեռեալ մը նորէն կենաց գառնալով, մարդու կարգ անցաւ: Հոսֆուրդ քու ձայնդ լսելով,

օտարական, վեր ցաթկեց եւ սեմոց վրայէն թաւալելով վար վաղեց. ուր որ ուրիշ անգամ՝ ճախնին վրայէն դէպ ի հոս մէկու մը մօտենալը տեսած ատեն խուցը կը քաշուէր եւ կը պահուէր: Ես աս մուկն մարդատեացն Աստուծմէ վրաս խաւրուած խաշ մը կը համարէի եւ կը պահէի. եւ կարծիքս ան էր որ՝ որովհետեւ առողջանալն անկարելի էր, շուտով բանը պիտի բուսնէր: Կարելի բան էր որ գերեզման յուղարկուելու մուկնն ու անշարժական զանգուած մը վտանգի մէջ եղող անձի մը վաղէ, օգնէ. ուրախանայ, ծիծաղի եւ լայ», Աս խօսքերն ըսելով բարեպաշտ ծերունին զգուշ գրկեց, որ դեռ իր երազներուն մէջն էր, եւ մինչեւ որ խելքը գլուխն եկաւ, մինչեւ որ համոզուեցաւ որ աս վայրկեանն ալ պիտի տեսնէ եղեր, քանի մը վայրկեան անցաւ: «Ուրախութեան արտասուք են», գոչեց Լէոբոլտոս՝ ծերոյն համբուրին նոյն եղանակաւ պատասխանելով, «Լացքս ուրախութեան լացք է: Ո՛հ. կը կարծէի որ Աստուծմէ եւ աշխարհէ լքեալ թողեալ եղած ըլլամ. մէյ մ'ալ . . . մտածէ մէյ մը ինծի համար մահուամբ զոհ եղող աղնուականի մը որդին տեսայ: Աս գիւտին ուրախութիւնն աւելցնող պատճառին մէկն ալ ան է, որ նոյն ինծի համար մեռնող աղնուականին տղան կը պատմէ թէ ամուսինս ու զաւակս դեռ ողջ են եղեր: Այ՛ կենդանի են եղեր անոնք որոնց համար անպատմելի սգոյ մէջ, եւ աս վիճակիս հասած էի, որով մազերս ժամանակէն յառաջ ձերմկցան, եւ ուրախութեան զգածմունքներս պաղ սառուցէ ընդարմանալուն նման կրծոցս մէջ՝ մարած ու մեռած էին: Հիմայ ուրախ եմ, հիմայ ուրեմն, երջանկութեան զաւակ, Հոսֆուրդ Ռոպէրթին գառնալով որ քաջ պատերազմողի մը գրիւք կանգուն անոր առջին կեցած էր, ըսաւ՝ «Ըսէ տեսնենք իմիսներս ո՞ր են, ո՞ր կ'ապրին»:

— Ախէնի մօտերն ու մէջը:

— Ո՛հ Երկինք, ինչ անմոռութիւն: Դճուս. պէտք են ելլել դճուս, անտառաց մէջ:

Ռոպէրթ գլուխը ցնցեց, դքսոյն ձեռքը բռնելով, զանի ընտանեալը շարժելով ըսաւ. «Հայր՝ Աստուծոյ զձեզ թողուցած չէ, եւ զարմանալի եղանակաւ մը մեղի ճամբայ բացած է»:

— Ինչպէս. խօսածներդ չեմ հասկընար, չեմ կրնար ըմբռնել, միայն մոլթ կամ մտացածին խորհուրդներ կու գան միտքս, պատմէ, պատմէ, եւ աս առեղծուածը լուծէ:

«Ներսը, ներսը տնակին մէջ, ես քու յանկարծ մարդկան կարգն անցնելու պատճառը մանրամասն պիտի տեղեկանամ, ուրեմն մտէք, հոն կանթեղիս լուսոյն առջին իրարու երեսը տեսնենք»: Վիթթէքինտ աս խօսքերն ըսելով երկուքն ալ ներս խոթեց, ետքը ճախնային ջրերէն թրջող անասունն ալ գոց տեղ մը տարաւ, եւ տնակը մտած ատենն եղած դէպքին վրան արտաքոյ կարգի ուրախացած ըլլալով երիտասարդի մը պէս զուարթ էր, եւ զգուշ

Ռոպերթին համար զդեստ մ'ու ըմպելիք պատրաստելու զբաղմանց մէջ գտաւ:

Մինչև որ աս երկու հարցախնդիրներուն խօսելու կարգն եկաւ նէ շատ ատեն անցաւ. Վիթթէքինտ կը բաղձար քանի մը բաներ գիտնալ, որոնք դքսոյն վիճակին վրան իրեն լոյս մը կրնային տալ՝ Ռոպերթ ամէն բանին պատասխանները տուաւ եւ նախ եւ յառաջ Վերպերկային եւ Հենրիկոս զարմանալի տղուն վիճակն ստորագրեց, ետքն ալ աւելցուց «Հայր Հոսֆուրդ ուստի ճանչցար իմ ձայնս»:

«Մն զարհուրելի վայրկենէն ի վեր, երբ անտառի մէջ քու վերջին «Օֆէցէ», «Էֆէցէ», աղաղակաւ սրտիս հատորին՝ զաւկիս կորստեանը կամ գողցուելուն վրան համոզեցայ, նոյն խօսքերը միշտ ականջս կը հնչէին: Իմ աս պատճառէն ունեցած անզգայութեանս ու ապշութեանս մէջ ստէպ աս օֆէցէ, «Էֆէցէ» բառերը կը կրկնէի. որովհետեւ ինծի կ'երեւար որ աս խօսքերով զամենքն օգնական կըրնայի ունենալ: Ծառերն, խոռոչներն, աւերակներն աս իմ խօսքերս որչափ անգամ լսած են, եւ իմ ասանկ պողալուս երբ արձագանգն ականջս կը հասնէր, կը դողդղայի եւ խելացնորի մը պէս մտիկ կ'ընէի: Արդ՝ երբոր հիմակ ալ քու մի եւ նոյն աղաղակաւ օֆէցէ, «Էֆէցէ» պողալուք բառերը լսեցի, վրաս զօրութիւն մ'եկաւ, աճապարեցի. ինծի անանկ կուգար որ մէկն աչքերէս վարագոյր մը եւ ոտիցս տակէն՝ փուշ մը կը հանէր. նոյն ատենն իմ վազելուս կամ իմ վրաս եղած դրդման պատճառն ան էր որ կանչողը դուն պիտի ըլլաս, այլ միայն մէկ անընդդիմանալի բռնութենէ մը հոն կը մղուէի, եւ երբոր կանթեղն երեսդ բռնելով զքեզ ճանչցայ, ան ատեն խելքս գլուխս եկաւ: Քու գրկախառնութիւնդ, իմիններուս ապրելուն վրայ տուած ապահովութիւնդ, իմ կրծոցս մէջը զիս հիւսնող հուրը մարեց, եւ նոյնը հաճոյարար ջերմութեան մը բարեխառնեց եւ իմ բանականութիւնս ինծի ետ դարձուց: Զարմանալի եւ երկայնժամանակեայ մարելէն արթնցայ, եւ դուն սիրելի որդեակ, քու երեւնալովդ եւ քու լրերովդ իմ մնացս վերքն օծեցիր ու բժշկեցիր»:

Լէոբոլտոս անցեալ ժամանակաց մութ յիշատակներու մէջ մտնելով, որոնք իր սիրտը նիզակի պէս կը վերաւորէին, աթոռին վրան ինչաւ երեսը ձեռուրներովը ծածկեց եւ քիչ մ'ատեն ասանկ լուրթեամբ կենալէն ետքը, միտքը նորէն ժողովելով գոչեց. «Ո՛հ. Ռոպերթ. մեր մէկզմէկէ բաժնուելէն ետքը գիտես, ինչեր զլուխս եկաւ»:

Լէոբոլտոս պատմեց թէ ինչպէս նոյն ատեն լրանց վրայ Գասէլարդին գնդոյն հանդիպեցաւ, եւ անոնց հետ մէկտեղ վառեալ ջահերով բոլոր գիշերը վայրապար զՀենրիկոսը փնտռեցին. թէ ինչպէս իր քաջալերութիւնը կորսնցընելով, յուսահատութիւնը վրան տիրելով՝ զանազան անպիտան խորհուրդներէն Մարիէնաւին զանգակներով արթնցաւ: «Ես ինքիւրեմս», կ'ըսէր Լէոբոլտոս իր ուշադիր ուն-

կընդրին. «տանուհինգ օր լեռները բոլոր պարտեցայ. բայց կորսուած տղան դռնելու համար ըրած բոլոր ջանքս Գասէլարդին մարդիկներուն հետ փնտռելուս պէս անպտուղ մնաց: Ուրիշ անգամ նորէն Գասէլարդին ուրիշ մէկ գնդոյն հանդիպեցայ, բայց ասոնք առջիններուն պէս՝ որոնք պղտիկ Հենրիկոսը փնտռելու օգնած էին, անոնց պէս մարդասէր չէին. անոնց հետ կուռոյ բռնուեցայ, որուն վերջն ան եղաւ որ իրենք իզմէ աւելի զօրաւոր ըլլալուն համար անոնց մատնուեցայ, եւ զիս շղթայի զարկին: Աս մարդիկները զիս առին Ալպեան լեռանց մէջ ժայռերով պատած տեղ մը տարին. հոն Գասէլարդի զիս մարդասիրութեամբ ընդունեցաւ. եւ իբր երկրորդ հրամանատու իր ծառայութեան առնելու առաջարկութիւնն ըրաւ. բայց ես աս առաջարկուածը մերժեցի. եւ երբոր իմ մերժելուս վրայ մեծապէս զարմանալով պատճառն հարցուց, համարձակ զրուցեցի, որ իմ վրաս անիրաւբար դրուած աքսորին արժանի եղած կ'ըլլամ թէ որ աւաղակաց հետ ընկերութիւն ընեմ: Գասէլարդին մարդիկները կը համարէին թէ աս պատասխանովս իմ բանս բուսաւ, եւ նոյնը իրենց կերպարանքէն կ'իմանայի, բայց աւաղակաց իշխանը ծիծաղեցաւ, իբր թէ ես զինքը նախատելու կարողութիւն չունենամ. ետքն ինծի հետ կերակուր ուտելէն վերջն ըսաւ, որ ինծի աղատութիւն կու տայ, ուղեմ՝ նէ իրեն մասնակից ըլլամ, իսկ թէ որ չեմ ուղեր աղատ մնամ. բայց ի վերայ այս ամենայնի զիս բոլորովին աղատ թողուլ չուղեց, եւ այնպէս հրաման տուած էր որ փախչելու փորձ մ'ըլլածիս պէս մահն անհրաժեշտ վրաս պիտի հասնէր: Այսչափ բազմաթիւ գնդոյ մը դիմացն իմ զօրութիւնս ինծի նեցուկ չէր կրնար ըլլալ. նոյնպէս համոզուած էի որ խաբէութիւն մ'ընելով աղատին ալ կարելի չէր. որովհետեւ աւաղակները նոյն կողմերուն աղէկ տեղեակ էին եւ զիս դիւրաւ կրնային բռնել: Անոր համար խիստ հարկաւորութիւնը տեսնալով մնացի, Գասէլարդին հետ մտերմաբար կ'ուտէի, կը խմէի. եւ անոր ամէն շարժմանց մէջ նոյն իսկ ծովի վրան միատեղ կ'երթայի: Գեւ հիմակ ալ հոն տեսածներս միտքս եկած ատենն ոսկերացս վրայ սարսուռ կու գայ. ամէն կողմանէ արիւն կը վազէր: Գեղերու, վանքերու, նաւերու այրիլը կը տեսնէի, վերաւորաց հեծելն ու հոգեվարաց հեւալը գիշեր ցորեկ ականջս կը հասնէին եւ տաք արիւնս երակացս մէջ կը սառէր: «Հզօրաց եւ կայսեր մ'իրաւունքը ի գործ կը դնենք», կ'ըսէր Գասէլարդի ծիծաղելով ամէն անգամ որ աս բաներուս վրան իրեն աղքատարութիւններ կ'ընէի. աս բարկացոտ եւ արիւնոտ մարդն իմ ըսածներս բնաւ գէշ մտօք չէր առներ. եւ անգամ մ'երբոր շարժմանով հիւանդ էի իմ քովս հիւանդ նայողի մը պէս կը սպասէր եւ ինծի հետ շատ քաղցրութեամբ կը վարուէր»:

Պէտք է շարունակուի:

—

ԾԱՊԵՐ ՄՇԵԿՈՐԹԻՆ

Բ. ԱՐՄԱՆԻ ԺԱՂԻՆԵՐ

Գիշերազուարթ (Mirabilis, Կէճէ «էֆ»):

Աս ծաղիկը յատկացնողը իր 5 մասնեայ բաժանի եւ երկայն ու ձագարածեւ ծաղկի պտակն է: Հասարակ Գ. (M. Jalappa). ասի հանգուցաւոր արմատ ունի, տունկը 1—3 ոտնաչափ բարձր է. ծիւղերն ալ նոյնպէս հանգուցներ ունին. տերեւները սրտաձեւ են. ծաղիկները աղւոր կարմիր, կամ դեղին, եւ կամ երկուքէն խառնուող, կամ ձերմակ կարմիր խառնուող ձագարածեւ են: Աս ծաղիկները իրիկուան դէմ կը բացուին, եւ նուազ ու հաճողական հոտ մ'ունին. Յուլիոսն մինչեւ Սեպտեմբեր կը ծաղկին: Սերմէն ալ յառաջ կու գայ, արմատներն ալ կը մնան. որոնք ցրտերը չկոխած պէտք է գետնէն 3—4 մասնաչափ վերէն ծիւղերը կտրելով, հողէն դուրս հանել, եւ գետնի վրայ տնկելով պէս զգուշութեամբ պահել, եւ գարնան երբոր ցրտէն ալ վախ չըլլար նորէն տնկել: 2 տարուան արմատէն յառաջ եկած տունկերը թէ կանուխ եւ թէ աւելի գեղեցիկ կը ծաղկին: Որովհետեւ ասոնց սերմերը դիւրաւ կը թափին պէտք է մտադիր ըլլալ եւ հասածին պէս ժողովել:

Լըրկայնածաղիկ Գ. (M. longiflora). ասոր ծիւղերը աւելի պոսկած կ'ըլլան, տերեւներն առջինին պէս սրտաձեւ կամ աւելի նիզակաձեւ են, անկոյն ամէն կողմը աւազան (Բէյ) ունի. եւ ժողով ժողով ձերմակ 2—3 մասնաչափ երկայն խողովակով ծաղիկներ կը բանայ, որոնք իրիկուան դէմ նարնջի ծաղիկներուն պէս անուշ կը հոտին:

ԱՍՏԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ

Գիտաւորաց վրայ համաձայն տեսութիւն մը:

Թէ որ մէկը մեզմէ մարդկութեան զարհուրելի թշնամին ու ըլլալը գիտնալ ուզէր, կրնայինք առանց մտածելու պատասխանել թէ աւելորդապաշտօնի կամ նախապաշտօնի է: Եւ ուր որ պատմութիւն գիտէ եւ ի սկզբանէ մինչեւ հիմայ աս հրէշին յառաջ բերածներուն տեղեակ է, մեզի իրաւունք տալու չի գտնուիր:

Բայց որովհետեւ որչափ կ'երեւայ, աշխարհքս առանց աւելորդապաշտութեան չի կրնար ըլլալ, անոր համար պէտք է զարմանալ թէ որ ի մասնաւորի գիտաւորներն ալ այսպիսի երկիւղի եւ երեւակայութեան պատճառ տուած են: Կարծես թէ աս նիւթի մէջ լուսաւորեալ անձինք ալ, երբեմն հասարակ մարդկան հետ ձեռք ձեռքի տուած են: Վերջինները երկիւղ հրէշին խաբարներ (ինչպէս որ հին ատենները կը կոչէին) տեսնելով կը կարծեն որ անոր վրայ պատերազմի պատրաստութիւններ, ժանտամահ կամ ուրիշ գործակալ բաներ կը տեսնեն: Բայց ասոր վրան երկայն ընել չենք ուզեր, որովհետեւ ուրիշ տեղ աս նիւթոյն վրայ բաւական խօսուած է:

1858ին վերջերը երեւցած գիտաւորին վրան, անոնք որոնք որ կը համարէին թէ գիտաւորներն ուրիշ բան չեն բաց ել թէ եղեկորական կայծեր, գլուխներ վերցնելով կ'ըսէին թէ՝ «Ինչպէս է որ այսպիսի խիստ տաք օդերէն

ետքը, ինչպէս էին անցեալ տարուան օդերը, օդին եղեկարականութիւնն արտաքայ կարգի եղած է եւ ժողովրդով աշնան գիտաւորի մը կերպարանօք բռնկած է»: Եւ աս կարծիքն ամենուն հաւատացնելու համար, աստեղագիտութեան տարեգիրները մեր առջեւ կը դնէին, որոնց մէջ կը գտնուէր թէ գիտաւորները նոյն իսկ գիտակով տեսնուողներն ամէն ատեն երեւնալէն ետքը՝ միշտ խիստ տաք ամառներ եկած են եւ ասոնք Յունիոսն մինչեւ Գեկտեմբեր երեւցած են, եւ գլխաւորաբար Սեպտեմբերի Հոկտեմբերի եւ Նոյեմբերի մէջ: Ուրեմն թէ որ աս տեսութիւնը՝ 1811, 1819, 1822, 1835 եւ 1843ին երեւցած գիտաւորներէն տիրած է նէ, որոնք միշտ տաք ամառներ եւ չոր տարիներ բերած են, աս անկատար աստեղագիտները յառաջադրութիւնը տալիս վրայ ըրած կ'ըլլան ըսելով թէ, գիտաւորները ջերմութեան հետեւութիւններն են. ուր որ աստեղագիտաց հաշիւներուն նայելով, նոյն տաք ատենները, նոյնները մեզմէ այնչափ յոնքաւ հեռու էին որ երկրի վրայ արդեցութիւն մ'ընեն ինչ անկարելի բան էր:

Մենք ոչ մէկ եւ ոչ ալ մէկալ կողմը կը բռնենք, այլ միայն գիտելու արժանի բաները կը պատմենք եւ խորհրդածութիւն ընենք ալ՝ բաղձապոկներուն կը լծուենք:

Գիտաւոր անունը ճշգիւ առեալ միայն ան աստեղագիտան է, որոնք պոչ մ'ունին, բայց նոր աստեղագիտներն աս անունն ան ամէն աստեղագիտ կու տան որոնք երկնից վրայ կը թափառին եւ անորոշ ատեն մը կ'երեւան, եւ աճեցող ու նուազող լուսով մ'որոշ ճամբայ մը կ'ընեն, բայց քիչ ատենուան առ առաւելն վեց ամսուան մէջ նորէն աներեւոյթ կ'ըլլան: Ընդարձակ մտօք տալով գիտաւորներէն գտնէ հատ հատ երկնից վրան երեւցողներն պոչ ունին, բայց ամէն ալ՝ մուրափներէն անով կը զանազանին որ օդային եւ կամ թէ լուսոյ մարտիկէ մը բաղկացեալ մարմիններ են, եւ որչափ որ կ'երեւայ տեսնուութիւն չունին, այլ քիչ մ'ետքը կ'ոչնչանան: Իսկ ան քանի մը գիտաւորները՝ որոնք համար աս վերջի լուսանիս արժողութիւն չունին, եւ որոնք որ կանոնաւոր ընթացքով մը շրջան կ'ընեն, օրինակի աղագաւ Էնթէլան ծանօթ գիտաւորը, մալթաական գիտաւորներ կը կոչուին, եւ միայն շատ աղէկ գիտակով տեսնուելի են, եւ մարդակայ եւ մարդակերպից մէջ կարգ մը կը կազմեն, եւ դուրս ալ վերջիններուն կը վերաբերին, որովհետեւ ասոնց շրջանին ժամանակն ու ծամբան ալ անոնց հետ նմանութիւն մ'ունին, եւ ծրի խաւարման քանի մը ատոյթներ միայն կը խտտին: Իրական գիտաւորները զժիր խաւարմանը զանազան ուղղութեամբ կը կարեն, ինչպէս որ վերջի Տոնաթեան գիտաւորը, երկնային բոլոր կարգացող հակառակ հիւսիսէն գեպ ի հարաւ կ'երթար, եւ այնպիսի արագութիւն մ'ունէր, որ կարծես թէ գիտէր թէ իր կեանքը կարճ է եւ ժամանակ պէտք է որ կորսնցնէ: Գիտաւորաց ծամբան յիշեալ յատկութիւնը հաշուելով զգիտաւորները արեգական արբանեակներ համալրող աստեղագիտաց համար, գիւրին բան մը չէր. որովհետեւ, անոնց ծամբան ոչ ձուածեւի ոչ կոնածեւի եւ ոչ ալ աւելի կրնային բերել կամ նմանցնել. անոր համար լիզելով իր տարակուսանաց մէջ մինչեւ կը համարէր որ գիտաւորները թափառող մարմիններ ըլլան, որոնք հաստատուն աստեղաց գաւառէն շարժելով արեգակնային կարգին մէջ թափառին:

Նոյն իսկ իրական գիտաւորաց քանի մը հատին ըստ հաշուի նորէն երեւնալուն մէջ կրնայ խաբարութիւն մը մտած

ըլլալ: Ճիշդ հաշիւներուն համաձայն ետ դարձող գիտաւորաց հասարակօրէն իբր օրինակ կը բերուի Հալլէեան, Օլպէրսեան, Պիլայեան եւ Էնքէեան գիտաւորները: Աւերջինին համար արդէն խօսեցանք, բայց թէ աս վերջինը եւ թէ երեք առջինները բնաւ յառաջուրէն հաշուած ճիշդ ժամանակին երեւցած չունին եւ ոչ ալ իրենց յառաջուան ծամբուն վրան երեւցած են, եւ նոյն իսկ տեսքերնին ալ տարբեր տարբեր եղած են: 1835ին երեւցած գիտաւորը, որ «Հալլէեան գեղեցիկը», համարուեցաւ, 1662ին երեւցած շքեղ գիտաւորին հետ բնաւ նմանութիւն չունէր: Աս զանազանութիւնները նոյն իսկ աստեղագէտը ալ ազնիւ ստորագրեցին: Էնքէեան գիտաւորը երբեմն տիեզերաց մէջ գտնուած եթերէն արդիւրած եւ իր ծամբէն ուշացած է եղեր, իսկ մէկնաւորն ալ մոլորակներէն ձգուելով իրենց ծամբէն դուրս ելած են եղեր: Աս խոստումը, կամ աս տեսակ մեկնութիւնը 1770ին երեւնալու գիտաւորին վրայ քիչ մը չափէն աւելի գործածեցին: Մենք ասոնց վրայ գատաւորան ընելը մեր յարգոյ ընթերցողաց կը ձգենք:

Աս վերջի գիտաւորը 1770ին Յունիսի մէջ գտնուող Մէսսինէն էր: Աս գիտաւորը երկայն ատեն մնաց, եւ կընար ճշգիւ գիտուել: Էքքէլ կը համարէր թէ ասոր ծամբուն ձեւն, ու շրջանին ժամանակը գտած ըլլայ, որովհետեւ անանկ կը կարծէր որ նոյն գիտաւորը արեգական բոլորովը ձուածեւ ծամբայ մը կ'ընէ, որուն մեծ առանցքը, երկրի ծամբուն մեծ առանցքէն 3 անգամ մեծ ըլլայ, եւ թէ իր շրջանը ընելու համար $5\frac{1}{2}$ տարուան կարօտի: Բայց աստեղագիտական տարեգրաց մէջ անոր ոչ յառաջագոյն երեւցած ըլլալը դաժնուեցաւ, եւ ոչ ալ նորէն դարձաւ: Ետքը երկայն երկայն հաշիւներ ընելով աս եզրակացութիւններն յառաջ բերին թէ. Գուցէ աս գիտաւորը յառաջ 50 տարուան մէջ շրջան կ'ընէր, եւ 100 միլիոն մղանի փոքր հեռաւորութիւն մ'ունէր: 1767ին Արամազդայ արբանեկաց մէջէն անցնելով, արբանեակները դանի $5\frac{1}{2}$ տարուան շրջանի ծամբու մը մէջ նետած են եղեր. ետքէն 1776ին ցորեկ ատեն արեւամերձ ըլլալով անտեսանելի եղած էր, բայց 1779ին Աւգոստոսի մէջ նորէն Արամազդայ արբանեակներէն այլայլելով արեգակէն առնուազն 70 միլիոն հեռացեր է եւ 20 տարուան ընթացք մը պիտի ընէ եղեր (զոր տեսնելէք չունինք):

Իսկ գիտաւորաց բնութեանը նկատմամբ Մէսսինէր իր աստեղագիտութեան մէջ կ'ըսէ. «Մեր գիտաւորութիւնները մեզի կը սորվեցնեն թէ Ֆիզիկական մարմնոց վրան ունեցած դադափարնիս, անոնց վրան ամենեւին չեն կրնար մերձեցուիլ: Ասոնց ծամբան հազարաւոր եւ նոյն իսկ հարիւր հազարաւոր մղաններով արամագիծ ունենալովն ալ կատարեալ թափանցիկ են, եւ լոյսերնին չկարիւր: Մեր ամենէն աւելի անօրացած օդը, չկրնալ մինչեւ ցոյն անօրացնալ: Գիտաւորաց նոյն իսկ կատար (խիստ լուսաւոր կէտը) հաւանաւորաբար մեր ամենէն անօր օգէն աւելի անօր է. անոր համար անհեղեղ մէջ հաստատուն մարմնոց վրան մեր ունեցած դադափարը ասոնց բնաւ չենք կրնար գործածել: Նոյն իսկ անոնց երեւութիւն վրան երեւցած մեծ եւ արագ փոփոխութիւնները նշաններ են թէ իրենց մասունքները կը ցոլին»:

Ինչհանրապէս ասոնց կերպարանաց եւ երեւութիւն մէջ մեծ զանազանութիւններ կ'երեւան: Յաճախ շատերուն կ'սրկէի եզրները քիչ կամ շատ մարախոյն կը բաղ-

կանան, որոնց մէջ տեղը՝ աստեղագէտներէն ոմանք մեծագոյն խտութիւն մը (կուտ կոչուածը) նշմարած կը համարին, բայց աս խտութիւնը ուրիշներէն ալ կ'ուրացուի: Շատ դիպաց մէջ աս մարախոյնը ծածկութիւն մ'ալ պատած է, որ արեգական ներհակ կողմը դարձած մասին մէջ աւելի տարածեալ է եւ զգուշ կը ձեւացնէ, բայց երբեմն աս մասն ալ առջի մասէն կամ թէ գլխէն մութ կամ պարայ միջոցով մը բաժնուած կ'ըլլայ:

Պոչին ձեւին բազմազան փոփոխութեանցը ստորագրութիւնները մեր անձուկ թերթին մէջ չեն կրնար ամփոփուիլ: Միայն աս կ'ըսենք որ նոյնը սովորաբար արեգական կողմը դարձած չլլար, եւ աս պոչը անտեսն կը ծագի կամ երեւան կ'եղէ՝ կամ գոնէ զգալի մեծութեան մը կը հասնի, երբոր որ գիտաւորը երկրին միջին լայնութեան կը մերձենայ, եւ կամ սովորական բացասութեամբ՝ երբոր գիտաւորն արեւամերձութեան (Périhélie) կը հասնի: Ուրիշ գէպերու մէջ պոչը՝ նախ եւ յառաջ գիտաւորին արեգակէն հեռանալու ատենները սկսած է ամփոփուիլ: Բայց քիչ մ'եղբը յանկարծ պղտիկցած է: Աս զանազան ատեն գիտաւորաց կերպարանաց մէջ յառաջ եկած դարմանալի փոփոխութեանց նկատմամբ միայն քանի մ'օրինակներ յառաջ բերելով դո՛հ կ'ըլլանք. նախ եւ յառաջ 1807ին գիտաւորն առնուեց: Աս գիտաւորը իր արեւամերձութեանէն ետքը տեսնանելի եղաւ եւ աղուոր ու ճերմակ լոյս մ'ունէր: Հոկտեմբերի 19ին՝ պոչը դէպ ի ծայրը աւելի լայն էր, քան թէ դէպ ի դուրսը. բայց 20ին աս զգալի լայնութիւնը բոլորովին կորսնցուցած, եւ երկու ճիւղերու բաժնուած՝ այնպէս որ կրկին եղած էր: 23ին պոչին հիւսիսային մասն՝ ալ չէր տեսնուեր եւ միայն հարաւայինը մնացած էր: Քիչ մ'եղբը առջին ալ նորէն տեսնանելի եղաւ եւ Հոկտ. 25 հիւսիսային պէս ծառագայթներ ունէր: Նոյն ամսոյն 29ին հարաւային պոչը շատ պղտիկցաւ եւ նոյնպէս հիւսիսային պոչն ալ միայն աղու լոյս մ'ունէր:

Պէտք է շարունակուի:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՐԹԻՒՆ ԳԻՏԱՌԹԵԱՆՑ ԵՒ ԱՐԻՒՆԵՍԻՅ

Ուսողական գիտութեանց վրայ:

Ուսողական գիտութիւնները քանակութեանց վարդապետութիւնը կը բովանդակեն, կամ թէ ընդհանրապէս անբաներուն ուսումը կը բովանդակեն, որոնք յաւելուած կամ նուազութիւն կրնան ընդունիլ:

Ուսողութիւնը (mathématiques) խիստ ու մտադիր փոյթ կամ ուսում մը կը պահանջէ. որովհետեւ իր գործը բոլոր ցուցումներով ու հետեւութիւններով է:

Ուսողութիւնը պարզ ու մերձեցուցեալ ուսողութեան կը բաժնուի: Պարզ ուսողութիւնը ընդհանուր քանակութեանց կը պարագլխի: Իսկ անոր հակառակ մերձեցուցեալ կը սորվեցնէ աս ընդհանուր վարդապետութիւնները կամ օրէնքները քանի մը գիտութեանց դրութեանց մերձեցուցանել:

Պարզ ուսողութեան հետեւեալ ճիւղերու կը բաժնուի. թուաբանութիւն, Գրահաշիւ, Երկրաչափութիւն, Ալլակերպական ու Ամրողական հաշիւ:

Մերձեցուցեալ ուսողութիւնը, նմանապէս հինգ ճիւղերու կը բաժնուի. Մեքենագիտութիւն, Ջրաշաղկապութիւն, Աստղագիտութիւն, Տեսաբանութիւն ու Լսարանութիւն, եւ աս գիտութիւնները Բնագիտութեան սահմանին կը վերաբերին:

ՍԱՆՔԱՆՈՒՐԷ ԵՒ ԶՈՒԱՐՃԱՆԻՔ

Յիշողութեան փորձ մը:

Յիշողութեան մարդկային ոգւոյն կարողութիւն մըն է: Եղած են մարդիկ որոնք ի բնութենէ արտաբայ կարգի սուր յիշողութիւն ունեցած են: Պատմութիւնը մեզի կը ցուցնէ որ Թէմիստոկլէս 20,000 Մթենացուց անունը կրնար անուանել, Միհրդատ 27 լեզու կը խօսէր, Լեւոստ եւ Գարոնէոն Ա. կայսրը մի եւ նոյն ատեն զանազան իմաստով շատ նամակաց տուն կու տային. եւ Աքալիկէր զՀոմերոս 3 շարթուան մէջ գլխէ գլուխ բերնուց սորված էր: Ուէլլիս Մաթէմատիկոսը տասնութհնգ թուերով շարքի մը խորանարդ արմատը մութ խցի մը մէջ միայն մտօր կը գտնէր. եւ Տոմէլլա բոլոր Իւրոպայէ բառ առ բառ բերնուց գիտէր. նոյնպէս Լայպնից եւ Ալէք բոլոր Ինչեականը բերնուց կը զուլցէին, Տասսէ Թուաբանը զարմանալի խնդիրներ կը լուծէր: Արդեօք աս բոլոր յիշողութեան դիւցազններն արուեստական յիշողութեան փառանքները գիտէին. ասի դժուարաւ կրնայ հաստատուիլ: Բայց նոր աւտեններն աս հարկաւոր եւ շատ օգտակար արհեստը, որ արդէն Յունաց բանաստեղծը Սիմոնիդէս գիտէր, շատ մշակուած է: Աս վերջինին վրայ կը պատմուի որ օր մը Աքոթային քով սեղանի մը վրան եղած ատեն, դրսի սրահէն կանչուեցաւ, ետքը ներս մտած ատենը տեսաւ որ փռոցներն ինկած էին եւ բոլոր հիւրերը զարնուած գետինը փռուած: Սիմոնիդէս գիտէր որովհետեւ մահուամբ գծադրութիւննին փոխուած էին, իրենց նստելու կարգը միտքը բերելով ճանչցաւ, ասով միտքն ինկաւ արուեստական յիշողութիւնը, որ ետքէն աս նկատմամբ շատ զարմանալի փորձեր ըրաւ: Աս արհեստը Յունաց եւ Հռոմէացուց սեփական ճարտարախօսութեան հետ մերձաւոր կապակցութիւն մ'ունէր: Յետագայ ատեն յիշողութեան արհեստը նորոգելու փորձերն անօգուտ եղան. Կուլինտիլիանոսին ատենէն ի վեր յիշողութեան ինկած արհեստը Կոնրատ Կէլտէս եւ Հանզ Շէնքել նորոգեցին, եւ պարզ միջոցներով գիւրդնուցին, բայց ասոնք ալ տեսակ մը կախարդութիւն մէջը կը խառնէին, եւ աշխարհներ կը պարտէին եւ զամէնքը կը զարմացնէին: Աս դարուն սիկզն ելան Գէսթնէր եւ Արեթին որոնք նոյնը նոր եւ կամ գոնէ փոփոխած միջնորդներով նորոգեցին. եւ ասոնց հետեւեցան Ֆէնէլլը, ինչպէս նաեւ Ֆէլիքիանոյ եւ Գասթիլոյ որոնք 1832ին Գաղղիա իրենց արհեստին փորձերը ցուցցին: Գերմանիայի մէջ ելաւ Մայլաթ դուքսը թէ եւ ասոր եղանակը նոր չէր, բայց 1840ին ելաւ Ոթոն Ռէվէնդոլդ որ յիշողութեան արհեստը մեծապէս կատարելագործեց, եւ ասոր հետեւեցաւ Հերման Բոթէ: Աս վերջիններն աս նիւթիս վրայ գրքեր ալ շարադրեցին:

Յիշողութեան վրայ տիրելու եւ նոյնը հաւատարիմ ու հաստատուն ընելու արհեստը զաղափարները միացնելու վրայ կը կայանայ. որովհետեւ չէ թէ ըմբռնուելու առարկաները մտքին մէջ կը հաստատուի այլ միտքը պահուելու իրաց եական մասերն ուրիշ իրաց հետ կը կապէ, եւ աս ուրիշ իրենք իրեն իրը յիշողութեան միջնորդ կը դործածէ: Յիշողութեան արհեստը եւ ի մասնաւորի Ոթոն Ռէվէնդոլդին եղանակը դասաւորանց մէջ խոթելով տղոց սորվեցնելու փորձը յառաջ չդնաց. որովհետեւ աս եղանակն իր գործածութեանը մէջ աւելի երեւաւայութիւնը քան թէ միտքը ձեռք կ'առնուր. որ տղոց միտքը չէր ըլլար դործողը, ինչպէս որ ուսումնական ընթացից եւ զանալը կը պահանջէ:

Յիշողութեան զօրութեան կողմանէ վերոյիշեալներուն մէջ անշուշտ առաջին տեղին ունի 21 տարուան Պ. Մորֆի երիտասարդ ամերիկացին, որ քանի մ'ամիս յառաջ իր յիշողութեան փորձն ըրաւ: Աս երիտասարդը Պիլմիլիէմ ու Փարիզ բաղմաթիւ Ժողովոյ մ'անդին ութը անուանի Սատրինջ խաղացողներուն հետ միատեղ, առանց տախտակներ տեսնելու, ինք հեռու տեղ նստած միայն մտօրը ութը խաղ խաղաց, եւ երկու անգամ ասոնցմէ վեցը վատարկեցաւ: Ստոյգ եւ Բօլլէն հաշակաւոր սատրինջ խաղացողն ալ քանի մը խաղ մտօր խա-

ղացած էր, բայց աս խաղերու ատեն որոնք երկար ատեն աւելած էին, պարապ սատրինջ տախտակ մ'օգնութեան առած էր, ուր որ Մորֆի իր ութը խաղը առանց հեռուն նստած տեղէն շարժելու բոլորն ալ լմնեցուց: Բայց աւելի զարմանալին ան էր որ Ամերիկացին մէկ շնչառութեան ատենէն շատ աւելի չէր մտածեր. եւ հեռուէն սխալ քար մը շարժած ատեննին կը սրբագրէր:

Հատ երեւելի խաղացողներ ասոր հետ փորձեցին, բայց ամէնքն ալ չկրցան գլուխ ելլել:

Հարարի ծառ:

Յատկապէս ընելու համար Մանանայի ծառ: Կան ծառեր որոնք մեղրի նման հիւթ մը դուրս կու տան, որոնք կարծրանալով, ան մանանա կոչուածը կու տայ որ նաեւ գաղպէ ալ կը կոչուի, որ քշողական նիւթ մը, եւ վաճառականութեան ուր կայ մըն է: Բայց Բուրոստանի ծառ մը կայ (quercus ballota) որ նաեւ արեւելեան կաղնի կը կոչուի, որ քաղցր եւ հաճողական գաղպէ մը կու տայ, եւ քշողական յատկութենէ ազատ է: Տեղացիք աս գաղպէն, մեր շաքար գործածելուն պէս կը գործածեն: Արի Աւգոստոս ամսեան մէջ արեգակը ծագելու ատեն կը քաղեն, Ծառը կը թօթվեն, ասով մանանայով պատած եւ հասուն տերեւները վար կը թափին: Աս տերեւները մեծ զգուշութեամբ կը ծեծեն կամ կը մանրեն, եւ եռացած ջրով լեցուն կաթնայի մը մէջ կը նետեն, որուն մէջ մանանան կը հալի: Աս պարզ գործողութենէն ետքը մանանան ջրոյն տակը կը նստի, ջուրը վրայէն կը թափեն, մնացածը նոսրէն եփելով ջրային մասունքը բոլորովին դուրս կը հանեն եւ շաքարի գլուխներու պէս կը չորցնեն եւ կը գործածեն:

Ագահ մը լինչ կ'արժէ:

Հարուստ ագահի մէկն օր մը գետ կիկնայ, հոն դռնուող աղքատ մարդուն մէկը կը վաղէ, կը գրկէ, կը հանէ: Ագահն ասոր շնորհակալ ըլլալով ձեռքը 24 Գալան (5 լիտր) կու տայ: Բոլորովին եղող բաղմաթիւնն ասոր վրայ զարմացած ու կատարած ատենը, հրէին մէկը Ինչ կը զարմանար, ըսաւ, իր անձին արժէքը տուաւ:

Գեղացւոյ մը պարզութիւնը:

Օր մը գեղացւոյն մէկն իր հեռաւոր բարեկամին նամակ մը կը գրէ, նամակը նամակատուն տանելով նամակաց արկեղ մէջ կը նետէ եւ առջեւը 2 Ժամ կը սպասէ: Հոն պահպանութիւն ընող ղեկավարն ասոր մօտենալով կը հարցնէ թէ ինչո՞ւ կը սպասէ, եւ նամակաց արկեղ վրան սեւեռեալ կը նայի. Ինչ պիտի ըլլայ, պատասխանեց գեղացին, նամակ գրեցի պատասխանին կը սպասեմ,:

ՎԻՃԱԿԱՐԴԱԿԱՆ

Մերձաւոր թուով մը երկիրն 1288 միլիոն բնակիչ ունի, որոնց 369 միլիոնը կաւկասեան ցեղէն, 522 միլ. աննկողեան, 200 միլ. մալայեան, 196 եթովպեան, 1 միլ. ամերիկեան ցեղէն են: Իսկ ըստ կրօնի բաժանումը 335 միլ. քրիստոնէութեան, 160 միլ. մահմետականութեան, 5 միլ. հրէականութեան, 600 միլ. ասիական կրօններու, 200 միլ. կապաչաւութեան վերաբերող:

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ

ՄԻՋԻԿԵՆԻՐ (Բախտիկ) ՅՆՔԵՆՈՒ ՄԻՋՈՅ

Աս տաղալայի անասնոց դէմ մէկ հատիկ եւ ազդու միջոց մըն է Թանթրուենայ (Sambucus racemosa Մէր-Էր) կարմիր պտուղը: Աս անկոյն փափուկ եւ թաքմ ու հիւթաւոր պտուղը պէտք է հողէ ամանի մը մէջ գնել, վրան ջուր լեցնել եւ եփել, մինչեւ որ երկայն եփելով թանթրիկ եւ գործ հիւթ մ'ըլլայ: Աս հիւթը մուկ դռնուած կամ յաճախած տեղերը պէտք է քսել: Գարձեալ նոյն խցին մէջ ուր որ աս անասունը կը գտնուի, պատուհաններն աղէկ մը զոյգելէն ետքը ասոր եռացածը ամանով պէտք է դնել որ երաժ շողիով ու հոսով բոլոր խուցը լեցուի, եւ ան ատեն մուկները բոլորովին անհետ կ'ըլլան: Աս հիւթով օժուող կահույց վրայ մնացած գործ բիծը, աճառի ջրով լուացուելու ըլլայ՝ կ'ըլլէ: